

Een geloofsbelijdenis als een trouwbelofte

Sarot, Marcel

Published in:
Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte

Document version:
Early version, also known as pre-print

DOI:
[10.5117/ANTW2020.4.017.SARO](https://doi.org/10.5117/ANTW2020.4.017.SARO)

Publication date:
2020

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Sarot, M. (2020). Een geloofsbelijdenis als een trouwbelofte: Het belang van Speech Act Theory voor de theologie. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 112(4), 448-452.
<https://doi.org/10.5117/ANTW2020.4.017.SARO>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Een geloofsbelijdenis als een trouwbelofte

Het belang van *Speech Act Theory* voor de theologie

Een van de meest invloedrijke gedachten van de late Wittgenstein is, dat woorden geen namen voor dingen zijn, maar werktuigen waarmee wij handelingen verrichten.¹ Die handelingen *kunnen* benoemend of beschrijvend zijn, maar hebben vaak ook een ander karakter. Nog tijdens Wittgensteins leven begonnen anderen, deze gedachte uit te werken tot een theorie waarin de verschillende typen handelingen die wij middels taal kunnen verrichten, worden uitgewerkt. Het bekendste voorbeeld is nog steeds dat van John Austin in zijn lezingenserie *How to Do Things with Words*.² Austins werk werd vervolgens verder ontwikkeld door John Searle³ en ten onzent door Vincent Brümmer.⁴ In de theologie had het werk van Austin en Searle een beperkte, maar niet onbelangrijke invloed. Zo gebruikte Nicholas J. Wolterstorff de *Speech Act Theory* om te verklaren hoe God kan spreken met gebruikmaking van menselijke taaldaden. God eigent zich menselijke woorden, zoals bijvoorbeeld neergeschreven in de Bijbel, toe en maakt ze tot de Zijne. Zo kan de Bijbel het Woord van God worden genoemd; God handelt erdoor.⁵

In Nederland werden generaties theologen diepgaand beïnvloed door Vincent Brümmer (* 1932 Stellenbosch), die van 1967–1997 hoogleraar godsdienstwijsbegeerte aan de theologische faculteit van de Universiteit Utrecht was; ongeveer de helft van de theologen in Nederland was afkomstig van deze faculteit. Brümmer gebruikte wijsgerige methoden om dogmatische vraagstukken te analyseren, en het was vooral binnen het vakgebied van de dogmatiek dat hij school maakte. In zijn latere werk probeerde Brümmer vooral het belang van relatiebegrippen voor de theologie te laten zien. Hier wil ik mij richten op een constante in zijn oeuvre: het belang van *speech act theory* voor de theologie. Laten wij allereerst kort onderzoeken hoe Brümmer's versie van deze theorie er uit ziet. Brümmer onderscheidt tussen vier soorten taalhandelingen (illocuties):

- 1) Constatieven: feitelijke beweringen.
- 2) Expressieven: uitspraken waarin wij gevoelens, emoties, gezindheden e.d. uitdrukken.
- 3) Prescriptieven: opdrachten, bevelen, vragen, adviezen, benoemingen, uitoefeningen van gezag.
- 4) Verbintenissen: beloften en andere uitspraken waarin de spreker zich verbindt aan toekomstige handelingen.⁶

Hoe belangrijk deze analyse in vier soorten taalhandelingen voor de theologie is, blijkt direct al wanneer men in het licht daarvan kijkt naar de (protestantse) oervorm van fundamentalisme: de positie dat de bijbel van kaft tot kaft bestaat uit ware uitspraken, ook wanneer het uitspraken zijn die geen betrekking hebben op het religieuze domein, maar op biologie of astronomie. De veronderstelling van deze positie is dat alle bijbelverzen slechts feitelijke uitspraken bevatten, terwijl zij in de praktijk ook veel prescriptieven ('Gij zult niet doden' – Ex. 20:13, Deut. 5:17), expressieven ('Mijn hart lijkt geworden tot

¹ Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, postuum verschenen in 1953.

² Postuum verschenen in 1962.

³ *Speech Acts* (1969).

⁴ *Wijsgerige begripsanalyse* (Kampen 1975, ⁴1995).

⁵ Nicholas J. Wolterstorff, *Divine Discourse* (Cambridge 1995).

⁶ *Wijsgerige begripsanalyse* (⁴1995), 18–40.

was, het begint te begeven van binnen' – Psalm 22: 15b) en verbintenissen ('Wij willen de Heer dienen' – Joz. 24:18). Als de veronderstelling dat de bijbel van koft tot koft bestaat uit feitelijke uitspraken onjuist is, kan men ook niet langer vasthouden dat ze allemaal *waar* zijn. De fundamentalistische poging om het Schriftgezag veilig te stellen is daarmee op zijn minst grondig ondermijnd.

Mijn eigen onderzoek gaat op dit moment grotendeels over de apostolische geloofsbelijdenis, een geloofsbelijdenis die vermoedelijk teruggaat op de doopbelijdenis van de christelijke gemeente te Rome in de tweede eeuw. Veel commentaren op die geloofsbelijdenis leggen de tekst uit alsof op 'ik geloof' een opsomming volgt van proposities die de christen voor waar moet houden. 'Ik geloof in God, de almachtige vader' wordt dan uitgelegd als 'ik geloof dat God bestaat en een almachtige vader is.' Vanuit de discussies over het bestaan van God zoals wij die sinds de Verlichting kennen is die interpretatie weliswaar begrijpelijk, maar het is niet wat er staat. *Geloven in* iemand is niet hetzelfde als *geloven dat* die persoon bestaat. Toen André Hazes zong 'Zij gelooft in mij,' bedoelde hij niet te zeggen dat zij geloofde dat hij bestond. Dat geloof was ongetwijfeld verondersteld, maar het geloof dat werd uitgedrukt was *vertrouwen in*. In veel commentaren op de geloofsbelijdenis wordt *deze* dubbelheid nog wel opgemerkt: de openingszin is zeker zoveel expressief als constatief.

De *speech act theory* maakt echter ruimte voor een veel fundamentele herinterpretatie van het *credo*. In de gangbare lezing wordt het *credo* gelezen als een dogmatische tekst met hier en daar een expressief tintje. In oorsprong is het echter een *doopbelijdenis*: pas nadat men die tekst had uitgesproken, kon men worden gedoopt. Dit verklaart ook dat de tekst – in tegenstelling tot die van veel andere belijdenissen – in de eerste persoon enkelvoud is gesteld: men belijdt niet het geloof van de gemeenschap, maar het eigen geloof. Maar dan zou je verwachten dat degene die deze tekst opzegt niet zozeer een lijst opsomt met items die zij voor waar houdt, maar een soort belofte aflegt, analoog aan de huwelijksbelofte: 'ik wil je liefhebben en waarden, in armoede en in rijkdom, in ziekte en gezondheid, in goede en in slechte dagen, ja al de dagen van mijn leven.' Zoals zo'n trouwbelofte in *speech act* terminologie een verbintenis is, is de geloofsbelijdenis het dan ook.⁷ Het feit dat 'ik geloof in' formeel geen verbintenis uitdrukt, maar eerder een expressief, hoeft geen bezwaar te zijn. Afhankelijk van de context kan de ene illocutie ('De deur is open.') worden gebruikt om de andere te stellen ('Doe de deur dicht!'). In de context van het doopritueel kan het *credo* gelden als de verbondsbelofte die door de mens wordt afgelegd om toegelaten te worden tot het nieuwe verbond van God en de mensheid.

Het vergt wel enig omdenken om de geloofsbelijdenis zo te lezen: als een tekst die primair verbintenis is, en slechts in afgeleide zin constatief, expressief en prescriptief. Dat betekent dat in de eerste zin van het *credo* noch primair wordt gesteld dat God bestaat, noch primair wordt uitgerukt dat de bidder God vertrouwt. Primair *belooft* de bidder hier God als een vader te zullen vertrouwen. Voor ons gevoel is het **niet** vreemd, dat de bidder belooft God als vader te zien. Maar toen Jezus God als Vader aansprak, was dat vermoedelijk tamelijk revolutionair. In het hele oude testament wordt de term 'vader' slechts zo'n tien tot vijftien keer voor God gebruikt, en niet als directe aanspraak; in het nieuwe testament spreekt Jezus God nooit anders aan (behalve eenmaal in een citaat; 'Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij

⁷ Voor de analogie van geloofsbelijdenis en trouwbelofte, zie Nicholas Lash, *Believing Three Ways in One God* (London: SCM Press, 2002), 18–19.

verlaten') en doet hij dit in totaal ruim 170 keer.⁸ Dat wij mét Jezus God 'vader' noemen getuigt van een vrijmoedigheid die in de liturgie wordt aangeduid met het *audemus dicere*: 'durven wij zeggen: Onze vader...' Wie de belijdenis bidt, belooft mét Jezus God 'vader' te noemen (een beetje zoals een student belooft de professor in het vervolg bij haar voornaam te noemen, ook al vindt hij dat moeilijk).

Voor sommige teksten uit het credo is dit omdenken onontbeerlijk. Te vaak is 'ik geloof in de heilige katholieke kerk' in rooms-katholieke kring uitgelegd als zou er staan: 'ik geloof dat de rooms-katholieke kerk de ware kerk is en heilig is,' terwijl dat vervolgens in protestantse commentaren weer werd tegengesproken. Maar het Griekse woord voor kerk, *ekklesia*, komt van *ek-kaleo*, uit-roepen (iemand ergens vandaan roepen), en is een vertaling van het Hebreeuwse *qahal* (verzameling). De kerk van de geloofsbelijdenis is meer *convocatio* dan *congregatio*.⁹ Wie in de kerk gelooft, belooft mee te willen werken aan dat roepen van volgelingen, aan het verzamelen van leerlingen. En wie in een *katholieke* kerk gelooft, belooft dat die activiteit gericht zal zijn op de gehele bewoonde wereld, dat heel de mensheid zal worden uitgenodigd. Wie tenslotte in een *heilige* katholieke kerk gelooft, belooft bovendien bij te willen dragen aan de heiligheid van die geroepen gemeenschap. Zo wordt een tekst die vaak triomfalistische gelezen is als 'wij horen er wel bij, zij niet' een belofte om zich in te spannen voor de groei van de gemeenschap van God.

Boven heb ik altijd gezegd: het is geen volledig óf–óf: het credo is niet uitsluitend verbintenis en niets anders. Maar de *speech act theory* maakt het mogelijk, het credo primair te lezen als de belofte die de gelovige aflegt voor zij wordt gedoopt – en vermoedelijk is dat ook hoe het oorspronkelijk is bedoeld. De juiste interpretatie blijft natuurlijk onderwerp van gesprek, maar dat gesprek wordt door de *speech act theory* wel degelijk bevorderd en vergemakkelijkt. In mijn ervaring is *speech act theory* een instrument, dat men met relatief weinig moeite leert beheersen en dat men vervolgens op veel terreinen met vrucht kan toepassen. Met andere woorden: dit is een idee dat bredere bekendheid zou moeten genieten en vaker zou moeten worden toegepast.

Marcel Sarot (*1961) was als godsdienstwijsgeer verbonden aan de Universiteit Utrecht, totdat hij aan Tilburg University hoogleraar fundamentele theologie (2012) en decaan van de Tilburg School of Catholic Theology (2014) werd.

Marcel Sarot - A Confession Like a Marriage Vow: The Importance of Speech Act Theory for Theology
The author illustrates the relevance of speech act theory for theology by showing its relevance to the interpretation of the Apostles' Creed. Many people take this creed as a series of constatives; by saying the creed one asserts the truth of these factual statements. The author argues that this baptismal creed is primarily commissive rather than constative, and that praying the creed is more like the making of marriage vows than like stating beliefs. Confessing God as Father means promising to trust God like a Father. Confessing a holy church means promising to contribute to the holiness of the church. Confessing a Catholic church means committing oneself to contribute to the growth of the church. Etcetera, etcetera.

⁸ Janet Martin Soskice, *The Kindness of God* (Oxford: OUP, 2007), 66–83; vgl. mijn 'Believing in God the Father,' *HTS Theological Studies* 72/4 (2016).

⁹ Henri de Lubac, *Catholicisme* (Paris: Cerf, 1947), 39.

